ભારતમાં રોજગારી સર્જન અને આર્થિક વિકાસમાં MSMEsની ભૂમિકા: ગૌણ માહિતી આધારિત વિશ્લેષણ

Dr.NASRINBNAU YUSUFBHAI QURESHI
(M.A., GSET., Ph.D)
Adhoc Lecturer
S. B. Garda College (Arts) & P.K. Patel College Of Commerce, Navsari
EMAIL-nasrinkureshi422@gmail.com

સારાંશ:-

ભારતના આર્થિક વિકાસમાં સૂક્ષ્મ, લઘુ અને મધ્યમ ઉદ્યોગો (MSMEs)નું વિશિષ્ટ સ્થાન છે. આ ક્ષેત્ર રોજગારીનું સર્જન, ઉદ્યોગસાહસિકતાનો વિકાસ, ઔદ્યોગિકીકરણને વેગ, નિકાસમાં વધારો અને કુલ ઘરેલું ઉત્પાદન (GDP)માં યોગદાન દ્વારા દેશના સર્વાંગી આર્થિક વિકાસને મજબૂત બનાવે છે. ભારતમાં કૃષિ ક્ષેત્ર પછી સૌથી વધુ રોજગારીનું સર્જન કરતું ક્ષેત્ર MSME છે. આ ક્ષેત્ર ગ્રામ્ય અને શહેરી બંને વિસ્તારોમાં કુશળ, અર્ધકુશળ તથા અકુશળ માનવશક્તિને રોજગારીની તકો ઉપલબ્ધ કરાવીને આવકમાં વધારો, ગરીબીમાં ઘટાડો અને સર્વસમાવેશક આર્થિક વિકાસને પ્રોત્સાહન આપે છે. MSME ક્ષેત્ર માત્ર રોજગાર પૂરું પાડતું નથી, પરંતુ સ્થાનિક ઉદ્યોગો, સ્વરોજગાર અને પ્રાદેશિક વિકાસને પણ વેગ આપે છે. છેલ્લા કેટલાક વર્ષોમાં કેન્દ્ર સરકાર દ્વારા MSME વિકાસ અધિનિયમ, ઉદ્યમ નોંધણી, પ્રધાનમંત્રી મુદ્રા યોજના (PMMY), સ્ટેન્ડ-અપ ઇન્ડિયા, સ્ટાર્ટઅપ ઇન્ડિયા તથા ઇમરજન્સી ક્રેડિટ લાઇન ગેરંટી યોજના (ECLGS) જેવી વિવિધ યોજનાઓ અમલમાં મૂકવામાં આવી છે. આ પહેલોના પરિણામે MSME ક્ષેત્રને નાણાકીય સહાય, ટેક્નોલોજીકલ સશક્તિકરણ, સરળ નોંધણી પ્રક્રિયા અને બજારમાં સ્પર્ધાત્મકતા વધારવામાં નોંધપાત્ર પ્રોત્સાહન મળ્યું છે, જેના કારણે આ ક્ષેત્રની વૃદ્ધિ અને સ્થિતિસ્થાપકતા વધુ મજબૂત બની છે.

પ્રસ્તાવના:-

ભારત જેવા વિકાસશીલ દેશમાં ઔદ્યોગિક વિકાસ આર્થિક પ્રગતિનો એક મહત્વપૂર્ણ આધારસ્તંભ છે. આ ઔદ્યોગિક વિકાસમાં સૂક્ષ્મ, લઘુ અને મધ્યમ ઉદ્યોગો (Micro, Small and Medium Enterprises – MSMEs)નું વિશેષ સ્થાન છે. MSME ક્ષેત્ર દેશના ઔદ્યોગિક માળખાને મજબૂત બનાવવાની સાથે સ્થાનિક સંસાધનોનો અસરકારક ઉપયોગ, નવીનતા (Innovation), ઉદ્યોગસાહસિકતાનો વિકાસ તથા સંતુલિત પ્રાદેશિક વિકાસને પ્રોત્સાહન આપે છે. આ ક્ષેત્ર ઓછા મૂડીરોકાણ સાથે વધુ રોજગારીનું સર્જન કરવાની ક્ષમતા ધરાવતું હોવાથી ભારતીય અર્થતંત્ર માટે અત્યંત મહત્વપૂર્ણ માનવામાં આવે છે.ભારતમાં MSME ક્ષેત્રને સંસ્થાકીય સ્વરૂપ આપવા માટે સૂક્ષ્મ, લઘુ અને મધ્યમ ઉદ્યોગ વિકાસ અધિનિયમ, 2006 (MSMED Act, 2006) અમલમાં મૂકવામાં આવ્યો હતો. ત્યારબાદ 1 જુલાઈ, 2020થી રોકાણ અને વાર્ષિક ટર્નઓવરના આધારે MSMEની નવી વ્યાખ્યા જાહેર કરવામાં આવી, જેના પરિણામે ઉત્પાદન અને સેવા ક્ષેત્ર વચ્ચેનો ભેદ દૂર થયો અને ઉદ્યોગોના વિસ્તરણને પ્રોત્સાહન મળ્યું. આ સુધારાએ MSME ક્ષેત્રને વધુ

સ્પર્ધાત્મક અને વૈશ્વિક બજારમાં સક્ષમ બનાવવામાં મહત્વપૂર્ણ ભૂમિકા ભજવી છે.તાજેતરના વર્ષોમાં વૈશ્વિકીકરણ, ઉદારીકરણ અને ડિજિટલ ટેક્નોલોજીના વિકાસને કારણે MSME ક્ષેત્રમાં નોંધપાત્ર પરિવર્તન જોવા મળ્યું છે. ઈ-કોમર્સ, ડિજિટલ પેમેન્ટ, ઓનલાઈન માર્કેટિંગ અને નવીન ઉત્પાદન પદ્ધતિઓના ઉપયોગથી નાના ઉદ્યોગો માટે નવા બજારો અને વ્યવસાયિક તકો ઉપલબ્ધ થઈ છે. સાથે સાથે 'આત્મનિર્ભર ભારત અભિયાન', 'મેક ઇન ઇન્ડિયા', 'સ્ટાર્ટઅપ ઇન્ડિયા' અને 'સ્કિલ ઇન્ડિયા' જેવી પહેલોએ MSME ક્ષેત્રને નવી દિશા આપી છે.તેમ છતાં, MSME ક્ષેત્ર હજુ પણ અનેક પડકારોનો સામનો કરી રહ્યું છે. પર્યાપ્ત ધિરાણનો અભાવ, આધુનિક ટેક્નોલોજી સુધી મર્યાદિત પહોંચ, કાચા માલના વધતા ભાવ, વૈશ્વિક સ્પર્ધા, માળખાકીય સુવિધાઓની અછત, કુશળ માનવશક્તિનો અભાવ અને બજાર સુધી મર્યાદિત પહોંચ જેવા પરિબળો તેના વિકાસને અસર કરે છે. COVID-19 મહામારી દરમિયાન પણ MSME ક્ષેત્રને ગંભીર આર્થિક પડકારોનો સામનો કરવો પડ્યો હતો, જોકે સરકારની વિવિધ રાહત યોજનાઓના પરિણામે આ ક્ષેત્ર ધીમે ધીમે પુનઃસ્થાપિત થયું છે. આ સંદર્ભમાં ભારતના આર્થિક વિકાસમાં MSME ક્ષેત્રની ભૂમિકા, રોજગારી સર્જનમાં તેનું યોગદાન તથા સમયાંતરે તેમાં થયેલા પરિવર્તનોનું વિશ્લેષણ કરવું અત્યંત જરૂરી બને છે.

હેતુઓ –

1. ભારતમાં MSME ક્ષેત્રના વિકાસ અને વૃદ્ધિનો અભ્યાસ કરવો.
2. ભારતમાં રોજગાર સર્જનમાં MSMEs ની ભૂમિકાનું વિશ્લેષણ કરવું.
3. GDP અને નિકાસમાં MSMEs ના યોગદાનનું મૂલ્યાંકન કરવું.
4. MSME નોંધણીના વલણો તથા MSME ક્ષેત્રના વિકાસ માટે સરકાર દ્વારા અમલમાં મૂકાયેલી વિવિધ યોજનાઓ અને પહેલોનો અભ્યાસ કરવો.
5. ભારતમાં રોજગાર સર્જન, સમાવેશી આર્થિક વિકાસ અને પર્યાવરણમૈત્રી વિકાસ દ્વારા ટકાઉ વિકાસના લક્ષ્યો (SDGs) હાંસલ કરવામાં MSMEs ના યોગદાનનું વિશ્લેષણ કરવું.

સંબંધિત સાહિત્યની સમિક્ષા(RIVIEW OF LITERATURE)-

(1) Beck, Demirgüç-Kunt અને Levine (2005) એ 45 દેશોના આંકડાઓના આધારે નાના અને મધ્યમ ઉદ્યોગો (SMEs) અને આર્થિક વિકાસ વચ્ચેના સંબંધનું વિશ્લેષણ કર્યું હતું. તેમના અભ્યાસમાં જાણવા મળ્યું કે મજબૂત SME ક્ષેત્ર ધરાવતા દેશોમાં આર્થિક વિકાસનો દર વધુ હોય છે અને ગરીબીમાં ઘટાડો જોવા મળે છે. સંશોધકોએ દર્શાવ્યું કે SME ક્ષેત્ર રોજગારીનું સર્જન, ઉદ્યોગસાહસિકતાનો વિકાસ અને ઉત્પાદકતામાં વધારો કરીને અર્થતંત્રને મજબૂત બનાવે છે.

તેમણે વધુમાં જણાવ્યું કે નાણાકીય સેવાઓ સુધી સરળ પહોંચ, વ્યવસાયને અનુકૂળ નીતિઓ અને પારદર્શક સંસ્થાકીય માળખું SME ક્ષેત્રના વિકાસ માટે અત્યંત આવશ્યક છે. અભ્યાસના અંતે તેમણે સરકારોને MSMEs માટે નાણાકીય સહાય, આધુનિક ટેક્નોલોજી અને બજાર સુધી સરળ પહોંચ સુનિશ્ચિત કરવાની ભલામણ કરી હતી, જેથી સમાવેશી અને ટકાઉ આર્થિક વિકાસને વેગ મળી શકે.

(2) Ayyagari, Beck અને Demirgüç-Kunt (2007) એ વિશ્વ બેંકના વિવિધ દેશોના આંકડાઓના આધારે નાના અને મધ્યમ ઉદ્યોગો (SMEs)ના આર્થિક વિકાસ અને રોજગારી સર્જનમાં યોગદાનનું વિશ્લેષણ કર્યું હતું. અભ્યાસમાં જાણવા મળ્યું કે SME ક્ષેત્ર વિશ્વભરમાં ખાનગી ક્ષેત્રમાં રોજગારીનું સૌથી મોટું સ્ત્રોત છે અને વિકાસશીલ દેશોમાં ઉત્પાદન, આવક અને રોજગારીમાં નોંધપાત્ર યોગદાન આપે છે. સંશોધકોએ દર્શાવ્યું કે નાણાકીય સેવાઓની ઉપલબ્ધતા, વ્યવસાયને અનુકૂળ નીતિઓ અને અસરકારક સંસ્થાકીય માળખું SME ક્ષેત્રના વિકાસ માટે મહત્વપૂર્ણ છે. તેમણે વધુમાં જણાવ્યું કે MSME ક્ષેત્ર ગરીબી ઘટાડવા, ઉદ્યોગસાહસિકતાને પ્રોત્સાહન આપવા અને સર્વસમાવેશક આર્થિક વિકાસને વેગ આપવામાં મહત્વપૂર્ણ ભૂમિકા ભજવે છે. આ અભ્યાસ MSME ક્ષેત્રને દેશના લાંબા ગાળાના આર્થિક વિકાસ માટે મહત્વપૂર્ણ આધારસ્તંભ તરીકે સ્થાપિત કરે છે.

(3) આંતરરાષ્ટ્રીય શ્રમ સંસ્થા (International Labour Organization - ILO) (2019) ના અભ્યાસમાં જણાવવામાં આવ્યું છે કે સૂક્ષ્મ, લઘુ અને મધ્યમ ઉદ્યોગો (MSMEs) વિશ્વભરમાં રોજગારી સર્જનના સૌથી મહત્વપૂર્ણ સ્ત્રોતોમાંના એક છે. ખાસ કરીને વિકાસશીલ દેશોમાં MSMEs સ્થાનિક અર્થતંત્રને મજબૂત બનાવવામાં, ગરીબી ઘટાડવામાં અને લોકોની આવકમાં વધારો કરવામાં મહત્વપૂર્ણ યોગદાન આપે છે. અભ્યાસ મુજબ MSMEs સર્વસમાવેશક અને ટકાઉ આર્થિક વિકાસને પ્રોત્સાહન આપે છે તેમજ મહિલા, યુવાનો અને વંચિત વર્ગોને રોજગારીની વધુ તકો પૂરી પાડે છે. ILOએ ભાર મૂક્યો છે કે સરકાર દ્વારા નાણાકીય સહાય, કૌશલ્ય વિકાસ, સામાજિક સુરક્ષા અને વ્યવસાયને અનુકૂળ નીતિઓ અમલમાં મૂકવાથી MSME ક્ષેત્રનો વિકાસ વધુ ઝડપી બની શકે છે. અભ્યાસમાં એમ પણ સૂચવવામાં આવ્યું છે કે રોજગારીની ગુણવત્તા અને ઉત્પાદકતા વધારવા માટે MSMEsને સંસ્થાકીય સહકાર અને ટેક્નોલોજીકલ સશક્તિકરણ આપવું જરૂરી છે.

(4) Surendar (2017) એ ભારતના આર્થિક વિકાસમાં સૂક્ષ્મ, લઘુ અને મધ્યમ ઉદ્યોગો (MSMEs)ની ભૂમિકાનું વિશ્લેષણ કર્યું હતું. અભ્યાસમાં જણાવાયું છે કે MSME ક્ષેત્ર ભારતીય અર્થતંત્રનું ગતિશીલ અને વિકાસલક્ષી ક્ષેત્ર છે, જે રોજગારી સર્જન, ઔદ્યોગિક વિકાસ અને

પ્રાદેશિક અસમાનતા ઘટાડવામાં મહત્વપૂર્ણ યોગદાન આપે છે. મોટા ઉદ્યોગોની સરખામણીએ ઓછા મૂડીરોકાણ સાથે વધુ રોજગારીની તકો ઊભી કરવામાં MSME ક્ષેત્ર અસરકારક સાબિત થયું છે. સંશોધકે દર્શાવ્યું છે કે આ ક્ષેત્ર આર્થિક રીતે પછાત વિસ્તારોમાં ઉદ્યોગોની સ્થાપના દ્વારા સંતુલિત પ્રાદેશિક વિકાસને પ્રોત્સાહન આપે છે તેમજ રાષ્ટ્રીય આવક અને સંપત્તિના સમાન વિતરણમાં સહાયક બને છે. અભ્યાસમાં વધુમાં જણાવાયું છે કે MSME ક્ષેત્રનો વિકાસ સમગ્ર ઔદ્યોગિક ક્ષેત્રની તુલનામાં સતત પ્રગતિશીલ રહ્યો છે અને ભારતના આર્થિક વિકાસમાં તેનું યોગદાન નોંધપાત્ર છે. સંશોધકના મત મુજબ જો સરકાર દ્વારા MSME ક્ષેત્રને સતત નાણાકીય, ટેક્નોલોજીકલ અને નીતિગત સહાય આપવામાં આવે તો તે ભારતના ભાવિ આર્થિક વિકાસ માટે આશાસ્પદ ક્ષેત્ર બની શકે છે.

(5) Weldeslassie અને સહલેખકો(2019) એ ઇથિયોપિયાના સંદર્ભમાં સૂક્ષ્મ, લઘુ અને મધ્યમ ઉદ્યોગો (MSMEs)ના આવક સર્જન, રોજગારી અને કુલ ઘરેલું ઉત્પાદન (GDP)માં યોગદાનનું વિશ્લેષણ કર્યું હતું. અભ્યાસમાં પ્રાથમિક તથા ગૌણ બંને પ્રકારની માહિતીનો ઉપયોગ કરીને વર્ણનાત્મક અને અર્થમિતિક (Econometric) વિશ્લેષણ કરવામાં આવ્યું હતું. સંશોધનના તારણો અનુસાર MSMEs ઇથિયોપિયામાં રોજગારીનું સર્જન, આવકમાં વધારો અને સ્થાનિક, પ્રાદેશિક તથા રાષ્ટ્રીય GDPમાં નોંધપાત્ર યોગદાન આપે છે. અભ્યાસમાં જાણવા મળ્યું કે પ્રારંભિક મૂડી, ધિરાણની ઉપલબ્ધતા અને વ્યવસાય વિકાસ સેવાઓ (Business Development Services–BDS) MSMEsના વિકાસ અને કાર્યક્ષમતાના મુખ્ય નિર્ધારક પરિબળો છે. વધુમાં, નાણાકીય સહાયનો અભાવ, બજાર સાથે નબળું જોડાણ, અપૂરતી તાલીમ, માનવ સંસાધન વિકાસની મર્યાદાઓ અને અસ્થિર સરકારી નીતિઓ MSME ક્ષેત્રના વિકાસમાં મુખ્ય અવરોધો હોવાનું નોંધાયું છે. સંશોધકોએ સૂચવ્યું છે કે નાણાકીય સવલતોનો વિસ્તાર, કૌશલ્ય વિકાસ, બજાર જોડાણને મજબૂત બનાવવું અને સ્થિર નીતિગત માળખું વિકસાવવાથી MSME ક્ષેત્રનો ટકાઉ વિકાસ અને આર્થિક યોગદાન વધુ મજબૂત બની શકે છે.

(6) Singh, Raina અને અન્ય (2019) એ MSME ક્ષેત્ર અને ટકાઉ વિકાસ લક્ષ્યો (Sustainable Development Goals – SDGs) વચ્ચેના સંબંધનું વિશ્લેષણ કર્યું હતું. અભ્યાસમાં જણાવાયું છે કે MSME ક્ષેત્ર રોજગારી સર્જન, ગરીબી ઘટાડવા, પ્રાદેશિક અસમાનતા ઘટાડવા અને ટકાઉ આર્થિક વિકાસને પ્રોત્સાહન આપવામાં મહત્વપૂર્ણ ભૂમિકા ભજવે છે. સંશોધકોએ નોંધ્યું કે MSMEsની લવચીકતા અને વૈવિધ્યસભર કામગીરી તેમને આર્થિક તથા સામાજિક વિકાસના મહત્વપૂર્ણ

સાધન બનાવે છે. જોકે, નાણાકીય સહાયનો અભાવ, તકનીકી માર્ગદર્શનની અછત, બજાર સુધી મર્યાદિત પહોંચ અને જાગૃતિના અભાવ જેવી સમસ્યાઓ MSME ક્ષેત્રના વિકાસમાં અવરોધરૂપ બને છે. અભ્યાસમાં સૂચવવામાં આવ્યું છે કે સરકાર દ્વારા અસરકારક નીતિઓ, સંસ્થાકીય ધિરાણ, કૌશલ્ય વિકાસ, ટેક્નોલોજીનો ઉપયોગ અને ગ્રીન MSMEsને પ્રોત્સાહન આપવામાં આવે તો આ ક્ષેત્ર દેશના ટકાઉ અને સર્વસમાવેશક આર્થિક વિકાસમાં વધુ અસરકારક યોગદાન આપી શકે છે.

સંશોધન પદ્ધતિ (Research Methodology):

પ્રસ્તુત અભ્યાસ વર્ણનાત્મક અને વિશ્લેષણાત્મક (Descriptive and Analytical Research) પ્રકારનો છે, જેમાં ભારતમાં સૂક્ષ્મ, લઘુ અને મધ્યમ ઉદ્યોગો (MSMEs) ની વૃદ્ધિ, રોજગાર સર્જનમાં તેમની ભૂમિકા તથા આર્થિક વિકાસમાં તેમના યોગદાનનું વિશ્લેષણ કરવામાં આવ્યું છે. આ અભ્યાસમાં પ્રાથમિક માહિતીના બદલે ગૌણ માહિતી (Secondary Data) નો ઉપયોગ કરવામાં આવ્યો છે. સંશોધન માટે ગૌણ માહિતી આધારિત સંશોધન ડિઝાઇન (Secondary Data Based Research Design) અપનાવવામાં આવી છે, જેમાં વિવિધ સરકારી અહેવાલો, આર્થિક સર્વેક્ષણો, સંસ્થાકીય પ્રકાશનો, સંશોધન લેખો અને વિશ્વસનીય સ્ત્રોતોમાંથી પ્રાપ્ત માહિતીના આધારે MSMEs ક્ષેત્રના વિકાસ, રોજગાર ક્ષમતા અને આર્થિક પ્રભાવનું મૂલ્યાંકન કરવામાં આવ્યું છે. આ પદ્ધતિ દ્વારા MSMEs ના વર્તમાન વલણો, પડકારો અને ભારતીય અર્થતંત્રમાં તેમના મહત્વપૂર્ણ યોગદાનને સમજવાનો પ્રયાસ કરવામાં આવ્યો છે.

કોષ્ટક-૧ Year-wise Growth Trend of Enterprises Registered under Udyam Registration Portal (URP) ઉદ્યમ નોંધણી પોર્ટલ (URP) હેઠળ નોંધાયેલા ઉદ્યોગોની વર્ષવાર વૃદ્ધિની સ્થિતિ

ક્રમ	નાણાકીય વર્ષ	URP હેઠળ નોંધાયેલા કુલ ઉદ્યોગોની સંખ્યા (Cumulative Registered Enterprises)	વૃદ્ધિનો પ્રવાહ (Growth Trend)
1	2021-2022	0.79 કરોડ	પ્રારંભિક નોંધણી સ્તર
2	2022-2023	1.64 કરોડ	નોંધાયેલા ઉદ્યોગોમાં નોંધપાત્ર વધારો
3	2023-2024	4.12 કરોડ	ઝડપી વૃદ્ધિ નોંધાઈ
4	2024-2025	6.19 કરોડ	સતત અને ઝડપી વિસ્તરણ

5	2025-2026 (28.02.2026 સુધી)	7.83 કરોડ	નોંધણીમાં સતત વૃદ્ધિનો પ્રવાહ

સ્રોત : Ministry of Micro, Small & Medium Enterprises (MSME), Government of India – Udyam Registration Portal (URP)
https://www.pib.gov.in/PressReleasePage.aspx?PRID=2246892&reg=3&lang=1

માહિતીનું અર્થઘટન કોષ્ટક-1 :

ઉપરોક્ત કોષ્ટક-1 પરથી સ્પષ્ટ થાય છે કે ઉદ્યમ નોંધણી પોર્ટલ (URP) હેઠળ નોંધાયેલા MSME એકમોની સંખ્યામાં વર્ષો દરમિયાન સતત અને નોંધપાત્ર વૃદ્ધિ જોવા મળે છે. વર્ષ 2021-22માં 0.79 કરોડ નોંધાયેલા ઉદ્યોગો હતા, જે વધીને વર્ષ 2025-26 (28.02.2026 સુધી)માં 7.83 કરોડ થયા છે. આ વૃદ્ધિ દર્શાવે છે કે સરકાર દ્વારા ડિજિટલ નોંધણી પ્રક્રિયા, સરળ નિયમો અને MSME ક્ષેત્ર માટેની વિવિધ સહાય યોજનાઓના કારણે નાના અને મધ્યમ ઉદ્યોગોમાં નોંધણીનું પ્રમાણ વધ્યું છે.

કોષ્ટક-2 Revised MSME Classification and Registration Status through URP & UAP(સુધારેલ MSME વર્ગીકરણ અને URP તથા UAP મારફતે નોંધણીની સ્થિતિ)

ક્રમ	મુદ્દો (Particulars)	વિગત (Details)
1	MSMEની નવી વર્ગીકરણ પદ્ધતિ (Revised MSME Classification)	વર્ષ 2020માં રોકાણ (Investment) અને વાર્ષિક ટર્નઓવર (Turnover)ના સંયુક્ત માપદંડના આધારે સૂક્ષ્મ, લઘુ અને મધ્યમ ઉદ્યોગોની નવી વ્યાખ્યા અપનાવવામાં આવી.
2	નવી MSME વર્ગીકરણની અમલ તારીખ	01 જુલાઈ, 2020
3	MSME નોંધણી માટે શરૂ કરાયેલ પોર્ટલ	ઉદ્યમ નોંધણી પોર્ટલ (Udyam Registration Portal - URP)
4	URP શરૂ થયાની તારીખ (Udyam Registration Portal)	01 જુલાઈ, 2020

5	અનૌપચારિક સૂક્ષ્મ ઉદ્યોગોને ઔપચારિક બનાવવાનો પ્રયાસ	Udyam Assist Platform (UAP) દ્વારા Informal Micro Enterprises (IMEs) ને નોંધણી પ્રક્રિયામાં સામેલ કરવામાં આવ્યા.
6	UAP શરૂ થયાની તારીખ(Udyam Assist Platform)	11 જાન્યુઆરી, 2023
7	URP અને UAP પર નોંધાયેલા કુલ MSME એકમો	28 ફેબ્રુઆરી, 2026 સુધીમાં 7.83 કરોડથી વધુ MSME એકમોની નોંધણી થઈ છે.
8	રાજ્યવાર MSME નોંધણીની માહિતી	રાજ્યવાર નોંધાયેલા MSME એકમોની વિગતો વેબસાઈટમાં આપવામાં આવેલ છે.

સ્રોત: Ministry of Micro, Small & Medium Enterprises (MSME), Government of India – MSME Annual Report / Udyam Registration Portal (URP) & Udyam Assist Platform (UAP)

માહિતીનું અર્થઘટન કોષ્ટક-2:

વર્ષ 2020માં MSMEની નવી વર્ગીકરણ પદ્ધતિ અમલમાં આવ્યા બાદ ઉદ્યમ નોંધણી પોર્ટલ (URP) અને ઉદ્યમ આસિસ્ટ પ્લેટફોર્મ (UAP) દ્વારા MSME ક્ષેત્રના ઔપચારિકીકરણમાં નોંધપાત્ર પ્રગતિ થઈ છે. 28 ફેબ્રુઆરી, 2026 સુધીમાં 7.83 કરોડથી વધુ ઉદ્યોગોની નોંધણી થવી એ દર્શાવે છે કે ડિજિટલ નોંધણી વ્યવસ્થા અને સરકારની નીતિઓના કારણે MSME ક્ષેત્ર વધુ વ્યવસ્થિત અને સંગઠિત બની રહ્યું છે.

કોષ્ટક-3 ઉદ્યમ નોંધણી પોર્ટલ (URP) અને ઉદ્યમ આસિસ્ટ પ્લેટફોર્મ (UAP) પર નોંધાયેલા MSME એકમોની રાજ્યવાર વિગતો(01/07/2020 થી 28/02/2026 સુધી)

ક્રમ	રાજ્ય / કેન્દ્રશાસિત પ્રદેશ	કુલ નોંધાયેલા MSME એકમો
1	આંદામાન અને નિકોબાર ટાપુઓ	22,212
2	આંધ્ર પ્રદેશ	39,28,602
3	અરુણાચલ પ્રદેશ	48,870

4	આસામ	15,12,853
5	બિહાર	42,73,285
6	ચંદીગઢ	81,054
7	છત્તીસગઢ	13,48,345
8	દિલ્હી	14,68,297
9	ગોવા	1,30,080
10	ગુજરાત	43,69,973
11	હરિયાણા	20,18,439
12	હિમાચલ પ્રદેશ	3,43,104
13	જમ્મુ અને કાશ્મીર	8,51,815
14	ઝારખંડ	15,58,451
15	કર્ણાટક	49,91,314
16	કેરળ	18,42,567
17	લદ્દાખ	20,264
18	લક્ષદ્વીપ	2,451
19	મધ્ય પ્રદેશ	48,27,725
20	મહારાષ્ટ્ર	1,01,44,478
21	મણિપુર	1,78,102
22	મેઘાલય	74,087
23	મિઝોરમ	52,518
24	નાગાલેન્ડ	74,746

25	ઓડિશા	24,37,145
26	પુડુચેરી	1,08,206
27	પંજાબ	21,37,630
28	રાજસ્થાન	44,46,338
29	સિક્કિમ	36,269
30	તમિલનાડુ	62,27,609
31	તેલંગાણા	38,33,083
32	દાદરા અને નગર હવેલી તથા દમણ અને દીવ	35,889
33	ત્રિપુરા	3,14,007
34	ઉત્તર પ્રદેશ	86,03,272
35	ઉત્તરાખંડ	6,49,476
36	પશ્ચિમ બંગાળ	53,10,326
કુલ	ભારત	7,83,02,882

સ્રોત: Udyam Registration Portal (URP) & Udyam Assist Platform (UAP), Ministry of Micro, Small & Medium Enterprises, Government of India.

માહિતીનું અર્થઘટન કોષ્ટક-3:

ઉપરોક્ત કોષ્ટક પરથી સ્પષ્ટ થાય છે કે 01 જુલાઈ, 2020 થી 28 ફેબ્રુઆરી, 2026 દરમિયાન ઉદ્યમ નોંધણી પોર્ટલ (URP) અને ઉદ્યમ આસિસ્ટ પ્લેટફોર્મ (UAP) પર કુલ 7,83,02,882 MSME એકમો નોંધાયા છે. આ નોંધણી MSME ક્ષેત્રના ઝડપી વિકાસ અને ઔપચારિકીકરણ (Formalisation)નું સૂચક છે.

કોષ્ટક-4 રાજ્યવાર સૌથી વધુ MSME નોંધણી ધરાવતા રાજ્યો

ક્રમ	રાજ્ય	MSME નોંધણી
1	મહારાષ્ટ્ર	1,01,44,478

2	ઉત્તર પ્રદેશ	86,03,272
3	તમિલનાડુ	62,27,609
4	પશ્ચિમ બંગાળ	53,10,326
5	કર્ણાટક	49,91,314
6	મધ્ય પ્રદેશ	48,27,725

સ્ત્રોત-Ministry of Micro, Small & Medium Enterprises. (2026). *State-wise details of enterprises registered on Udyam Registration Portal (URP) & Udyam Assist Platform (UAP) from 01 July 2020 to 28 February 2026*. Government of India. https://msme.gov.in

માહિતીનું અર્થઘટન કોષ્ટક-4 :

ઉપરોક્ત કોષ્ટક પરથી સ્પષ્ટ થાય છે કે ભારતમાં કેટલાક મોટા અને ઔદ્યોગિક રીતે વિકસિત રાજ્યોમાં MSME એકમોની નોંધણીનું પ્રમાણ વધુ છે. ઉદ્યમ નોંધણી પોર્ટલ (URP) અને ઉદ્યમ આસિસ્ટ પ્લેટફોર્મ (UAP) હેઠળ 01/07/2020 થી 28/02/2026 સુધીમાં નોંધાયેલા MSME એકમોના આધારે મહારાષ્ટ્ર, ઉત્તર પ્રદેશ, તમિલનાડુ, પશ્ચિમ બંગાળ, કર્ણાટક અને મધ્ય પ્રદેશ જેવા રાજ્યો MSME વિકાસમાં અગ્રેસર રહ્યા છે. કોષ્ટક મુજબ મહારાષ્ટ્રમાં સૌથી વધુ 1,01,44,478 MSME એકમો નોંધાયેલા છે, જે રાજ્યના મજબૂત ઔદ્યોગિક માળખા, વિશાળ બજાર, મૂડીની ઉપલબ્ધતા અને ઉદ્યોગ માટે અનુકૂળ વાતાવરણને દર્શાવે છે. ઉત્તર પ્રદેશમાં 86,03,272 MSME એકમો નોંધાયેલા છે, જે તેને દેશમાં બીજા ક્રમે સ્થાન આપે છે; રાજ્યમાં મોટી વસ્તી, પરંપરાગત ઉદ્યોગો, હસ્તકલા, નાના ઉત્પાદન એકમો અને સેવા ક્ષેત્રના વિકાસને કારણે MSME ક્ષેત્રનો વિસ્તાર થયો છે. તમિલનાડુમાં 62,27,609 MSME એકમો નોંધાયેલા છે, જે રાજ્યના મજબૂત ઉત્પાદન ક્ષેત્ર, ઓટોમોબાઇલ, ટેક્સટાઇલ અને એન્જિનિયરિંગ ઉદ્યોગોના વિકાસનું પરિણામ છે. પશ્ચિમ બંગાળમાં 53,10,326 MSME એકમો નોંધાયેલા છે, જેમાં પરંપરાગત ઉદ્યોગો, વેપાર અને સેવા ક્ષેત્રનો મહત્વપૂર્ણ ફાળો છે. કર્ણાટકમાં 49,91,314 MSME એકમો નોંધાયેલા છે, જે IT ક્ષેત્ર, સ્ટાર્ટઅપ સંસ્કૃતિ, ટેકનોલોજી આધારિત ઉદ્યોગો અને એન્જિનિયરિંગ ક્ષેત્રના વિકાસને દર્શાવે છે. મધ્ય પ્રદેશમાં 48,27,725 MSME એકમો નોંધાયેલા છે, જે કૃષિ આધારિત ઉદ્યોગો, ખાદ્ય પ્રક્રિયા ઉદ્યોગો અને નાના ઉત્પાદન ક્ષેત્રના વિકાસનું પ્રતિબિંબ છે. આમ, આ આંકડાઓ દર્શાવે છે કે MSME ક્ષેત્રનો વિકાસ રાજ્યની ઔદ્યોગિક ક્ષમતા, માળખાકીય સુવિધાઓ, બજારની તકો, સરકારી સહાય યોજનાઓ અને ઉદ્યોગસાહસિક પ્રવૃત્તિઓ

પર આધારિત છે અને તે ભારતના આર્થિક વિકાસ તથા રોજગાર સર્જનમાં મહત્વપૂર્ણ ભૂમિકા ભજવે છે.

ઓછા MSME નોંધણી ધરાવતા પ્રદેશો- લક્ષદ્વીપ (2,451), લદ્દાખ (20,264), આંદામાન અને નિકોબાર ટાપુઓ (22,212) જેવા પ્રદેશોમાં MSME નોંધણી ઓછી છે.

તેના મુખ્ય કારણો:

- ભૌગોલિક મર્યાદાઓ
- ઓછી વસ્તી
- પરિવહન અને બજારની મર્યાદિત સુવિધાઓ
- ઔદ્યોગિક પ્રવૃત્તિઓનું ઓછું પ્રમાણ

કોષ્ટક-5 ભારતમાં MSME વિકાસ માટેના મુખ્ય પરિબળો:

ક્રમ	મુખ્ય પરિબળ	વિગતવાર વર્ણન	MSME ક્ષેત્ર પર અસર
1	સરકારની નીતિઓ અને યોજનાઓ	કેન્દ્ર સરકાર દ્વારા MSME ક્ષેત્રના વિકાસ માટે વિવિધ યોજનાઓ અને નીતિઓ અમલમાં મૂકવામાં આવી છે, જેમ કે ઉદ્યમ નોંધણી, પ્રધાનમંત્રી મુદ્રા યોજના, સ્ટાર્ટઅપ ઇન્ડિયા, સ્ટેન્ડ-અપ ઇન્ડિયા, ક્રેડિટ ગેરંટી યોજના વગેરે.	નવા ઉદ્યોગોની સ્થાપના, સરળ નોંધણી અને નાણાકીય સહાયમાં વધારો થયો છે.
2	ઉદ્યમ નોંધણી અને ડિજિટલાઇઝેશન	01 જુલાઈ, 2020થી ઉદ્યમ નોંધણી પોર્ટલ (URP) શરૂ કરવામાં આવ્યું, જેના કારણે MSME એકમોની ઓનલાઈન નોંધણી સરળ બની છે.	નાના ઉદ્યોગોનું ઔપચારિકીકરણ અને સરકારી યોજનાઓ સુધી પહોંચમાં વધારો થયો છે.
3	નાણાકીય સહાય અને ધિરાણ સુવિધા	બેન્ક લોન, માઇક્રો ફાઇનાન્સ, મુદ્રા યોજના, ક્રેડિટ ગેરંટી ફંડ ટ્રસ્ટ (CGTMSE) જેવી યોજનાઓ દ્વારા MSMEને ધિરાણ ઉપલબ્ધ કરાવવામાં આવે છે.	મૂડીની ઉપલબ્ધતા વધવાથી ઉદ્યોગોના વિસ્તરણમાં મદદ મળે છે.

4	રોજગાર સર્જનની ક્ષમતા	MSME ક્ષેત્ર ઓછા મૂડી રોકાણથી વધુ રોજગારનું સર્જન કરે છે, ખાસ કરીને ગ્રામ્ય અને અર્ધશહેરી વિસ્તારોમાં.	બેરોજગારી ઘટાડવામાં અને આવકના સ્તરમાં વધારો કરવામાં મદદ મળે છે.
5	ઉદ્યોગસાહસિકતાનો વિકાસ	ભારત સરકાર દ્વારા નવા ઉદ્યોગકારોને તાલીમ, માર્ગદર્શન અને નાણાકીય સહાય આપવામાં આવે છે.	નવા વ્યવસાયોની સ્થાપના અને નવીનતાને પ્રોત્સાહન મળે છે.
6	કાચા માલ અને સ્થાનિક સંસાધનોની ઉપલબ્ધતા	MSME ઉદ્યોગો સ્થાનિક સ્તરે ઉપલબ્ધ કાચા માલ અને માનવશક્તિનો ઉપયોગ કરે છે.	ઉત્પાદન ખર્ચમાં ઘટાડો અને સ્થાનિક અર્થતંત્રનો વિકાસ થાય છે
7	વિશાળ સ્થાનિક બજાર	ભારતની મોટી વસ્તી અને વધતી ખરીદ શક્તિ MSME ઉત્પાદનો માટે મોટું બજાર પૂરું પાડે છે.	ઉત્પાદન અને વેચાણની તકોમાં વધારો થાય છે.
8	ટેકનોલોજી અને નવીનતા	ડિજિટલ ટેકનોલોજી, ઈ-કોમર્સ અને આધુનિક ઉત્પાદન પદ્ધતિઓના ઉપયોગથી MSMEની કાર્યક્ષમતામાં વધારો થયો છે.	સ્પર્ધાત્મકતા અને ઉત્પાદન ગુણવત્તામાં સુધારો થયો છે.
9	ઔદ્યોગિક માળખાકીય સુવિધાઓ	ઔદ્યોગિક વસાહતો, રસ્તા, વીજળી, બંદરો અને પરિવહન વ્યવસ્થા MSME વિકાસ માટે મહત્વપૂર્ણ છે.	ઉત્પાદન અને બજાર સુધી પહોંચ સરળ બને છે.
10	નિકાસની તકો	MSME દ્વારા ટેક્સટાઇલ, હસ્તકલા, એન્જિનિયરિંગ, ચામડા, ખાદ્ય ઉત્પાદનો વગેરેની નિકાસ કરવામાં આવે છે.	વિદેશી વિનિમય આવક અને આંતરરાષ્ટ્રીય બજારમાં સ્થાન મળે છે.
11	કૌશલ્ય વિકાસ કાર્યક્રમો	સ્કિલ ઇન્ડિયા, ઉદ્યોગ તાલીમ અને કૌશલ્ય વિકાસ કાર્યક્રમો દ્વારા માનવ સંસાધન તૈયાર કરવામાં આવે છે.	કુશળ શ્રમિકોની ઉપલબ્ધતા વધે છે.

12	સહાયક ઉદ્યોગ તરીકેની ભૂમિકા	MSME મોટા ઉદ્યોગોને કાચો માલ, ભાગો અને સેવાઓ પૂરી પાડે છે.	મોટા ઉદ્યોગો સાથે જોડાણ વધે છે અને ઔદ્યોગિક વિકાસ ઝડપી બને છે.

કોષ્ટક-6 સરકાની નીતિ અને યોજનાઓ

વર્ષ	યોજના	મુખ્ય હેતુ
2015	પ્રધાનમંત્રી મુદ્રા યોજના (PMMY)	નાના ઉદ્યોગોને સરળ ધિરાણ ઉપલબ્ધ કરાવવું
2016	સ્ટાર્ટઅપ ઇન્ડિયા	નવીન ઉદ્યોગો અને સ્ટાર્ટઅપને પ્રોત્સાહન આપવું
2016	સ્ટેન્ડ-અપ ઇન્ડિયા	મહિલા અને અનુસૂચિત વર્ગના ઉદ્યોગકારોને સહાય
2020	ઉદ્યમ નોંધણી પોર્ટલ	MSME નોંધણી પ્રક્રિયાને સરળ બનાવવી
2020	આત્મનિર્ભર ભારત અભિયાન	સ્થાનિક ઉત્પાદન અને MSMEને મજબૂત બનાવવું

સ્ત્રોત: Ministry of Micro, Small & Medium Enterprises. (2025). *Annual Report 2024–25: Ministry of Micro, Small & Medium Enterprises, Government of India*. Government of India.

માહિતીનું અર્થઘટન કોષ્ટક-6 :

ઉપરોક્ત કોષ્ટક પરથી સ્પષ્ટ થાય છે કે ભારત સરકાર દ્વારા MSME ક્ષેત્રના વિકાસ, વિસ્તરણ અને સશક્તિકરણ માટે સમયાંતરે વિવિધ યોજનાઓ અને નીતિગત પહેલો અમલમાં મૂકવામાં આવી છે. વર્ષ 2015માં શરૂ કરવામાં આવેલી પ્રધાનમંત્રી મુદ્રા યોજના (PMMY) દ્વારા નાના અને સૂક્ષ્મ ઉદ્યોગોને સરળ અને સહેલાઈથી ઉપલબ્ધ ધિરાણની સુવિધા પૂરી પાડવામાં આવી, જેના પરિણામે નાના ઉદ્યોગકારોને વ્યવસાય શરૂ કરવા અને વિસ્તરણ કરવા માટે નાણાકીય સહાય મળી.વર્ષ 2016માં શરૂ થયેલી સ્ટાર્ટઅપ ઇન્ડિયા યોજના દ્વારા નવીન વિચારો, ટેકનોલોજી આધારિત વ્યવસાય અને યુવા ઉદ્યોગસાહસિકતાને પ્રોત્સાહન આપવામાં આવ્યું. આ યોજનાએ ભારતમાં સ્ટાર્ટઅપ સંસ્કૃતિના વિકાસમાં મહત્વપૂર્ણ ભૂમિકા ભજવી છે. તે જ વર્ષે શરૂ થયેલી સ્ટેન્ડ-અપ ઇન્ડિયા યોજના દ્વારા મહિલા તથા અનુસૂચિત જાતિ (SC) અને અનુસૂચિત

જનજાતિ (ST)ના ઉદ્યોગકારોને વ્યવસાય સ્થાપવા માટે નાણાકીય સહાય પૂરી પાડવામાં આવી, જેના કારણે સમાવેશી વિકાસને પ્રોત્સાહન મળ્યું.વર્ષ 2020માં શરૂ કરવામાં આવેલ ઉદ્યમ નોંધણી પોર્ટલ (Udyam Registration Portal) દ્વારા MSME એકમોની નોંધણી પ્રક્રિયાને સરળ, ઝડપી અને ઓનલાઈન બનાવવામાં આવી. આ પગલાથી નાના ઉદ્યોગોનું ઔપચારિકીકરણ વધ્યું અને તેઓ સરકારી યોજનાઓ તથા વિવિધ લાભો સુધી સરળતાથી પહોંચી શક્યા.તે જ વર્ષમાં અમલમાં આવેલ આત્મનિર્ભર ભારત અભિયાન દ્વારા સ્થાનિક ઉત્પાદન, સ્વદેશી ઉદ્યોગો અને MSME ક્ષેત્રને નાણાકીય તથા નીતિગત સહાય આપવામાં આવી. આ અભિયાનનો મુખ્ય ઉદ્દેશ MSMEને વધુ મજબૂત બનાવી ભારતને આત્મનિર્ભર અર્થતંત્ર તરફ આગળ વધારવાનો હતો.આ રીતે, સરકારની વિવિધ યોજનાઓએ MSME ક્ષેત્રમાં ધિરાણ સુવિધા, ઉદ્યોગસાહસિકતા વિકાસ, ડિજિટલ નોંધણી, રોજગાર સર્જન અને સ્થાનિક ઉત્પાદનના વિકાસમાં મહત્વપૂર્ણ યોગદાન આપ્યું છે. પરિણામે MSME ક્ષેત્ર ભારતના આર્થિક વિકાસના મહત્વપૂર્ણ આધારસ્તંભ તરીકે વિકસિત થયું છે.

કોષ્ટક-7 ક્ષેત્રવાર વિકાસમાં યોગદાન

ક્ષેત્ર	MSMEની ભૂમિકા
ઉત્પાદન ક્ષેત્ર	નાના પાયે ઉત્પાદન અને સપ્લાય ચેઇનમાં સહભાગિતા
સેવા ક્ષેત્ર	વેપાર, IT, પરિવહન, સલાહકાર સેવાઓમાં યોગદાન
કૃષિ આધારિત ઉદ્યોગ	ખાદ્ય પ્રક્રિયા અને ગ્રામ્ય રોજગારનું સર્જન
હસ્તકલા અને પરંપરાગત ઉદ્યોગ	સ્થાનિક કલા અને કારીગરોને પ્રોત્સાહન

માહિતીનું અર્થઘટન કોષ્ટક-૭:

ઉપરોક્ત કોષ્ટક પરથી સ્પષ્ટ થાય છે કે MSME ક્ષેત્ર ભારતના વિવિધ આર્થિક ક્ષેત્રોના વિકાસમાં મહત્વપૂર્ણ ભૂમિકા ભજવે છે. ઉત્પાદન ક્ષેત્રમાં MSME નાના પાયે ઉત્પાદન અને સપ્લાય ચેઇનમાં સહભાગિતા દ્વારા ઔદ્યોગિક વિકાસને પ્રોત્સાહન આપે છે. સેવા ક્ષેત્રમાં વેપાર, IT, પરિવહન અને સલાહકાર સેવાઓમાં યોગદાન આપે છે. કૃષિ આધારિત ઉદ્યોગો દ્વારા ખાદ્ય પ્રક્રિયા અને ગ્રામ્ય રોજગારનું સર્જન થાય છે, જ્યારે હસ્તકલા અને પરંપરાગત ઉદ્યોગો સ્થાનિક કલા અને કારીગરોને પ્રોત્સાહન આપે છે. આમ, MSME ક્ષેત્ર રોજગાર સર્જન, આવક વૃદ્ધિ અને ભારતના આર્થિક વિકાસમાં મહત્વપૂર્ણ ફાળો આપે છે.

કોષ્ટક-8 MSME વિકાસના આર્થિક પ્રભાવ

પરિબળ	પ્રભાવ
રોજગાર	મોટા પ્રમાણમાં રોજગાર સર્જન
GDPમાં યોગદાન	દેશના આર્થિક વિકાસમાં મહત્વપૂર્ણ ફાળો
નિકાસ	ભારતીય ઉત્પાદનોને વૈશ્વિક બજારમાં સ્થાન
પ્રાદેશિક વિકાસ	ગ્રામ્ય અને પછાત વિસ્તારોમાં ઉદ્યોગ વિકાસ
આવક વૃદ્ધિ	નાના ઉદ્યોગકારોની આર્થિક સ્થિતિમાં સુધારો

માહિતીનું અર્થઘટન કોષ્ટક-8 :

ઉપરોક્ત કોષ્ટક પરથી સ્પષ્ટ થાય છે કે MSME ક્ષેત્ર ભારતના આર્થિક વિકાસમાં મહત્વપૂર્ણ ભૂમિકા ભજવે છે. MSME ક્ષેત્ર મોટા પ્રમાણમાં રોજગાર સર્જન કરીને બેરોજગારી ઘટાડવામાં મદદરૂપ બને છે અને GDPમાં યોગદાન દ્વારા દેશના આર્થિક વિકાસને વેગ આપે છે. આ ઉપરાંત, MSME દ્વારા ઉત્પાદિત વિવિધ વસ્તુઓની નિકાસ થકી ભારતીય ઉત્પાદનોને વૈશ્વિક બજારમાં સ્થાન મળે છે. MSME ક્ષેત્ર ગ્રામ્ય અને પછાત વિસ્તારોમાં ઉદ્યોગ વિકાસને પ્રોત્સાહન આપીને પ્રાદેશિક અસમાનતા ઘટાડવામાં સહાયક બને છે. નાના ઉદ્યોગકારોની આવકમાં વધારો કરીને તેમની આર્થિક સ્થિતિમાં સુધારો લાવવામાં પણ MSME ક્ષેત્ર મહત્વપૂર્ણ ફાળો આપે છે. આમ, MSME ક્ષેત્ર રોજગાર, ઉત્પાદન, નિકાસ અને સમતોલ આર્થિક વિકાસનું મહત્વપૂર્ણ સાધન છે.

કોષ્ટક: 9 પ્રધાનમંત્રી રોજગાર સર્જન કાર્યક્રમ (PMEGP) હેઠળ રાજ્યવાર પ્રોજેક્ટ, માર્જિન મની અને રોજગાર સર્જન (State-wise Performance)

ક્રમ	રાજ્ય	પ્રોજેક્ટની સંખ્યા	માર્જિન મની (રૂ.)	રોજગાર સર્જન
1	આંદામાન અને નિકોબાર	14	17,34,577	112
2	આંધ્ર પ્રદેશ	1,754	93,11,71,659	14,032
3	અરુણાચલ પ્રદેશ	57	3,41,31,969	456
4	આસામ	1,074	30,72,33,144	8,592
5	બિહાર	1,921	44,58,68,668	15,368
6	છત્તીસગઢ	866	23,92,89,351	6,928
7	દાદરા અને નગર હવેલી	1	3,66,667	8
8	દમણ અને દીવ	3	8,11,316	24

9	દિલ્હી	16	1,12,07,895	128
10	ગોવા	19	84,52,821	152
11	ગુજરાત	1,040	126,00,53,798	8,320
12	હરિયાણા	406	20,31,45,992	3,248
13	હિમાચલ પ્રદેશ	295	11,78,00,177	2,360
14	જમ્મુ અને કાશ્મીર	2,820	89,41,01,970	22,560
15	ઝારખંડ	206	3,22,68,658	1,648
16	કર્ણાટક	1,242	38,31,95,675	9,936
17	કેરળ	995	24,67,48,906	7,960
18	લદ્દાખ	26	1,27,67,500	208
19	મધ્ય પ્રદેશ	1,258	30,35,15,406	10,064
20	મહારાષ્ટ્ર	761	49,95,67,119	6,088
21	મણિપુર	235	4,90,50,751	1,880
22	મેઘાલય	196	4,62,49,094	1,568
23	મિઝોરમ	128	5,54,25,660	1,024
24	નાગાલેન્ડ	414	16,34,22,831	3,312
25	ઓડિશા	808	19,46,31,297	6,464
26	પુડુચેરી	21	61,49,000	168
27	પંજાબ	532	44,96,56,171	4,256
28	રાજસ્થાન	452	39,64,46,803	3,616
29	સિક્કિમ	44	1,28,49,899	352
30	તમિલનાડુ	1,379	45,81,00,997	11,032
31	તેલંગાણા	725	32,62,08,129	5,800
32	ત્રિપુરા	209	5,32,98,366	1,672
33	ઉત્તર પ્રદેશ	3,237	125,40,93,862	25,896
34	ઉત્તરાખંડ	392	10,88,16,357	3,136
35	પશ્ચિમ બંગાળ	537	20,38,53,296	4,296
કુલ	ભારત	24,083	971,16,85,781	1,92,664

સ્ત્રોત:https://dashboard.msme.gov.in/Pmegp_StateWise.aspx?FY=2024-25

માહિતીનું અર્થઘટન કોષ્ટક-9 :

ઉપરોક્ત કોષ્ટક પરથી સ્પષ્ટ થાય છે કે પ્રધાનમંત્રી રોજગાર સર્જન કાર્યક્રમ (PMEGP) દ્વારા ભારતમાં MSME ક્ષેત્રના વિકાસ અને રોજગાર સર્જનમાં મહત્વપૂર્ણ યોગદાન આપવામાં આવ્યું છે. સમગ્ર દેશમાં કુલ 24,083 પ્રોજેક્ટ્સને મંજૂરી આપવામાં આવી છે, જેમાં કુલ રૂ. 971.16 કરોડથી વધુ માર્જિન મની સહાય આપવામાં આવી છે અને તેના પરિણામે 1,92,664 જેટલી રોજગારીની તકોનું સર્જન થયું છે. રાજ્યવાર વિશ્લેષણ મુજબ ઉત્તર પ્રદેશમાં સૌથી વધુ 3,237 પ્રોજેક્ટ્સ દ્વારા 25,896 રોજગારની તકોનું સર્જન થયું છે, જે દર્શાવે છે કે રાજ્યમાં નાના ઉદ્યોગો અને સ્વરોજગાર આધારિત પ્રવૃત્તિઓનું પ્રમાણ વધારે છે. જમ્મુ અને કાશ્મીરમાં 2,820 પ્રોજેક્ટ્સ દ્વારા 22,560 રોજગાર સર્જાયા છે, જે PMEGP યોજનાની પ્રાદેશિક રોજગાર સર્જનમાં મહત્વપૂર્ણ ભૂમિકા દર્શાવે છે. બિહાર, આંધ્ર પ્રદેશ, તમિલનાડુ, કર્ણાટક અને મધ્ય પ્રદેશ જેવા રાજ્યોમાં પણ મોટી સંખ્યામાં પ્રોજેક્ટ્સ અમલમાં આવ્યા છે, જેના કારણે સ્થાનિક સ્તરે રોજગાર અને ઉદ્યોગ વિકાસને પ્રોત્સાહન મળ્યું છે.ગુજરાતમાં 1,040 પ્રોજેક્ટ્સ દ્વારા રૂ. 126 કરોડથી વધુ માર્જિન મની સહાય સાથે 8,320 રોજગારની તકોનું સર્જન થયું છે, જે રાજ્યમાં MSME અને સ્વરોજગાર આધારિત ઉદ્યોગોના વિકાસને દર્શાવે છે. ગુજરાતમાં ઉદ્યોગ માટે અનુકૂળ વાતાવરણ, નાણાકીય સુવિધાઓ અને ઉદ્યોગસાહસિક વલણને કારણે PMEGP યોજનાનો સકારાત્મક પ્રભાવ જોવા મળે છે.આમ, PMEGP યોજના દ્વારા નાના અને મધ્યમ ઉદ્યોગોને નાણાકીય સહાય પૂરી પાડીને નવા ઉદ્યોગોની સ્થાપના, સ્વરોજગાર સર્જન, ગ્રામ્ય વિકાસ અને સ્થાનિક અર્થતંત્રના વિકાસમાં મહત્વપૂર્ણ ફાળો આપવામાં આવ્યો છે. આ યોજના MSME ક્ષેત્રને મજબૂત બનાવવાનું અને આત્મનિર્ભર ભારતના લક્ષ્યને હાંસલ કરવાનું એક મહત્વપૂર્ણ સાધન છે.

કોષ્ટક: 10 MSME ઔપચારિકીકરણ, નોંધણી અને રોજગાર સર્જનની સ્થિતિ(ઉદ્યમ નોંધણી પોર્ટલ (URP) અને ઉદ્યમ આસિસ્ટ પ્લેટફોર્મ (UAP) મુજબ, 01-08-2026 સુધી)

ક્રમ	પરિમાણ	વર્ગીકરણ	સંખ્યા
1	MSMEનું ઔપચારિકીકરણ	ઉદ્યમ નોંધણી (Udyam Registration)	5,08,35,022
		ઉદ્યમ આસિસ્ટ પ્લેટફોર્મ (UAP)	3,86,25,980
	કુલ MSME ઔપચારિકીકરણ	ઉદ્યમ + UAP	8,94,61,002
2	ઉદ્યોગના કદ મુજબ નોંધણી	સૂક્ષ્મ ઉદ્યોગ (Micro)	8,88,79,788

		લઘુ ઉદ્યોગ (Small)	5,39,573
		મધ્યમ ઉદ્યોગ (Medium)	41,641
3	લિંગ આધારિત નોંધણી	પુરુષ (Male)	5,48,71,176
		મહિલા (Female)	3,42,21,598
		અન્ય (Others)	3,53,398
4	વિશેષ ધ્યાન જૂથ મુજબ નોંધણી	અનુસૂચિત જાતિ (SC)	93,42,962
		અનુસૂચિત જનજાતિ (ST)	31,83,808
		અન્ય પછાત વર્ગ (OBC)	2,87,40,615
		દિવ્યાંગજન (Divyangjan)	7,31,390
5	પ્રવૃત્તિ મુજબ MSME નોંધણી	ઉત્પાદન ક્ષેત્ર (Manufacturing)	1,80,11,288
		સેવા ક્ષેત્ર (Service)	3,36,68,421
		વેપાર ક્ષેત્ર (Trading)	3,77,80,914
6	રોજગાર સર્જન	કુલ રોજગાર સર્જન	39,58,30,317 વ્યક્તિઓ

સ્ત્રોત- https://dashboard.msme.gov.in/

માહિતીનું અર્થઘટન કોષ્ટક 10 :

ઉપરોક્ત કોષ્ટક પરથી સ્પષ્ટ થાય છે કે ભારતમાં MSME ક્ષેત્રના ઔપચારિકીકરણ અને વિકાસમાં નોંધપાત્ર પ્રગતિ થઈ છે. ઉદ્યમ નોંધણી (Udyam Registration) અને ઉદ્યમ આસિસ્ટ પ્લેટફોર્મ (UAP) દ્વારા કુલ 8,94,61,002 MSME એકમો નોંધાયા છે, જે MSME ક્ષેત્રના વધતા ઔપચારિકીકરણને દર્શાવે છે. ઉદ્યોગના કદ મુજબ જોતા, સૂક્ષ્મ ઉદ્યોગોની સંખ્યા 8,88,79,788 છે, જે દર્શાવે છે કે ભારતનું MSME ક્ષેત્ર મુખ્યત્વે નાના પાયાના ઉદ્યોગો પર આધારિત છે, જ્યારે લઘુ અને મધ્યમ ઉદ્યોગોની સંખ્યા તુલનાત્મક રીતે ઓછી છે. લિંગ આધારિત નોંધણીમાં પુરુષ ઉદ્યોગકારોની સંખ્યા 5,48,71,176 અને મહિલા ઉદ્યોગકારોની સંખ્યા 3,42,21,598 છે, જે દર્શાવે છે કે MSME ક્ષેત્રમાં મહિલાઓની ભાગીદારી પણ નોંધપાત્ર બની રહી છે. વિશેષ ધ્યાન જૂથોમાં OBC, SC અને ST વર્ગના ઉદ્યોગકારોની નોંધણી એ દર્શાવે છે કે MSME ક્ષેત્ર સામાજિક સમાવેશ અને આર્થિક સશક્તિકરણમાં મહત્વપૂર્ણ ભૂમિકા ભજવે છે. પ્રવૃત્તિ મુજબ નોંધણીમાં વેપાર ક્ષેત્ર (3,77,80,914) અને સેવા ક્ષેત્ર (3,36,68,421)નો ફાળો વધુ છે, જ્યારે ઉત્પાદન ક્ષેત્ર પણ

મહત્વપૂર્ણ સ્થાન ધરાવે છે. MSME ક્ષેત્ર દ્વારા કુલ 39,58,30,317 વ્યક્તિઓને રોજગાર પ્રાપ્ત થયો છે, જે દર્શાવે છે કે MSME ક્ષેત્ર રોજગાર સર્જન, ઉદ્યોગસાહસિકતાના વિકાસ, આવક વૃદ્ધિ અને ભારતના આર્થિક વિકાસનું મહત્વપૂર્ણ આધારસ્તંભ છે.

કોષ્ટક:11 MSME ક્ષેત્ર માટે ધિરાણ અને નાણાકીય સહાયની સ્થિતિ:

(Credit and Finance Support – 30-06-2026 સુધી)

ક્રમ	યોજના / સહાયનું નામ	પરિમાણ	વિગતો
1	ક્રેડિટ ગેરંટી યોજના (CGTMSE)	ગેરંટીની સંખ્યા	1,47,06,713
		ગેરંટી મૂલ્ય	₹14,69,103 કરોડ
2	SRI Fund (Self Reliant India Fund)	લાભાર્થી MSME	766
		તારીખ	30-06-2026 સુધી
3	NSSH (National SC-ST Hub)	કુલ લાભાર્થી / પ્રોજેક્ટ	3,160
		આપવામાં આવેલી સબસિડી	₹356.08 કરોડ
4	NSSH	પ્રોજેક્ટની સંખ્યા	5,99,284
		મંજૂર લોનની રકમ	₹5,137.6 કરોડ
5	PMV (Pradhan Mantri Vishwakarma યોજના)	મંજૂર થયેલા પ્રોજેક્ટ	5,87,393
		મંજૂર લોનની રકમ	₹60,750.13 કરોડ

સ્ત્રોત- https://dashboard.msme.gov.in/#

માહિતીનું અર્થઘટન કોષ્ટક-11 :

ઉપરોક્ત કોષ્ટક પરથી સ્પષ્ટ થાય છે કે ભારત સરકાર દ્વારા MSME ક્ષેત્રને મજબૂત બનાવવા માટે વિવિધ ધિરાણ અને નાણાકીય સહાય યોજનાઓ અમલમાં મૂકવામાં આવી છે. ક્રેડિટ ગેરંટી યોજના (CGTMSE) હેઠળ 1,47,06,713 ગેરંટી આપવામાં આવી છે, જેનું કુલ મૂલ્ય ₹14,69,103 કરોડ છે, જે દર્શાવે છે કે MSME એકમોને સરળતાથી ધિરાણ ઉપલબ્ધ કરાવવામાં આવ્યું છે. SRI Fund દ્વારા MSMEને મૂડી સહાય મળી રહી છે, જ્યારે NSSH યોજના દ્વારા ખાસ કરીને SC/ST ઉદ્યોગકારોને નાણાકીય સહાય અને વિકાસની તકો પૂરી પાડવામાં આવી છે. PMV યોજના હેઠળ 5,87,393 પ્રોજેક્ટ્સને ₹60,750.13 કરોડની લોન મંજૂર કરવામાં આવી છે, જે

નાના ઉદ્યોગો અને સ્વરોજગારને પ્રોત્સાહન આપે છે. આ આંકડાઓ દર્શાવે છે કે સરકારની ધિરાણ સહાય યોજનાઓ MSME ક્ષેત્રમાં મૂડીની ઉપલબ્ધતા વધારવા, નવા ઉદ્યોગોની સ્થાપના કરવા, રોજગાર સર્જન કરવા અને ઉદ્યોગસાહસિકતાના વિકાસમાં મહત્વપૂર્ણ ભૂમિકા ભજવી રહી છે.

કોષ્ટક:12 નાણાકીય વર્ષ મુજબ મંજૂર થયેલા સ્થાનિક પ્રદર્શનો અને મેળાઓ (Domestic Exhibitions & Fairs)

ક્રમ	નાણાકીય વર્ષ	મંજૂર થયેલા સ્થાનિક પ્રદર્શનો અને મેળાઓની સંખ્યા
1	2023–24	256
2	2024–25	255
3	2025–26	276
4	2026–27*	102
કુલ		889

સ્ત્રોત-https://dashboard.msme.gov.in/fairs_detail.aspx

માહિતીનું અર્થઘટન કોષ્ટક-12 :

ઉપરોક્ત કોષ્ટક 12 પરથી સ્પષ્ટ થાય છે કે MSME ક્ષેત્રના ઉત્પાદનોના પ્રચાર-પ્રસાર અને બજાર વિસ્તરણ માટે દર વર્ષે સ્થાનિક પ્રદર્શનો અને મેળાઓનું આયોજન કરવામાં આવે છે. વર્ષ 2023–24માં 256, 2024–25માં 255 અને 2025–26માં સૌથી વધુ 276 સ્થાનિક પ્રદર્શનો અને મેળાઓને મંજૂરી આપવામાં આવી હતી, જે દર્શાવે છે કે MSME ઉત્પાદનોને સ્થાનિક બજારમાં વધુ પ્રોત્સાહન આપવા સરકાર દ્વારા સતત પ્રયાસો કરવામાં આવી રહ્યા છે. વર્ષ 2026–27માં 29-07-2026 સુધી 102 પ્રદર્શનોને મંજૂરી આપવામાં આવી છે, જે નાણાકીય વર્ષ પૂર્ણ થતાં હજુ વધવાની શક્યતા છે. કુલ 889 સ્થાનિક પ્રદર્શનો અને મેળાઓ દ્વારા MSME એકમોને તેમના ઉત્પાદનોના પ્રદર્શન, નવા ગ્રાહકો સુધી પહોંચ, બજાર વિસ્તરણ અને વ્યવસાયિક તકોમાં વધારો કરવાની તક મળી છે. આમ, પ્રદર્શનો અને મેળાઓ MSME ક્ષેત્રના બજાર વિકાસ, વેચાણ વૃદ્ધિ અને સ્પર્ધાત્મકતા વધારવામાં મહત્વપૂર્ણ ભૂમિકા ભજવે છે.

કોષ્ટક-13 Year-wise Contribution of MSMEs to India's GDP (2019–20 to 2025–26)

Sr. No.	Year	MSMEs' Contribution to GDP (%)
1	2019–20	30.48
2	2020–21	27.24

3	**2021–22**	**29.45**
4	**2022–23**	**30.11**
5	**2023–24**	**30.13***
6	**2024–25**	**30.70***
7	**2025–26**	**31.10**

સ્ત્રોત-https://www.pib.gov.in/PressReleasePage.aspx?PRID=2228306&reg=48&lang=2

માહિતીનું અર્થઘટન કોષ્ટક-13 :

ઉપરોક્ત કોષ્ટક દર્શાવે છે કે સૂક્ષ્મ, લઘુ અને મધ્યમ ઉદ્યોગો (MSMEs) ભારતના કુલ ઘરેલુ ઉત્પાદન (Gross Domestic Product – GDP) માં સતત મહત્વપૂર્ણ યોગદાન આપતા રહ્યા છે. વર્ષ 2019–20 દરમિયાન MSME ક્ષેત્રનું GDPમાં યોગદાન 30.48 ટકા હતું, પરંતુ COVID-19 મહામારીના કારણે ઔદ્યોગિક અને વ્યાપારિક પ્રવૃત્તિઓ પર પ્રતિકૂળ અસર પડતાં વર્ષ 2020–21માં તેનું યોગદાન ઘટીને 27.24 ટકા થયું. ત્યારબાદ અર્થતંત્રમાં ધીમે ધીમે સુધારો થવા લાગ્યો અને સરકાર દ્વારા અમલમાં મૂકાયેલી વિવિધ સહાયક યોજનાઓ તથા નીતિઓના પરિણામે MSME ક્ષેત્રે ફરી ગતિ પ્રાપ્ત કરી. પરિણામે વર્ષ 2021–22માં તેનું GDPમાં યોગદાન વધીને 29.45 ટકા અને વર્ષ 2022–23માં 30.11 ટકા થયું. આ વૃદ્ધિનો પ્રવાહ વર્ષ 2023–24 અને 2024–25 દરમિયાન પણ ચાલુ રહ્યો અને કેન્દ્રીય બજેટ 2026–27 અનુસાર વર્ષ 2025–26માં MSME ક્ષેત્રનું GDPમાં યોગદાન વધીને 31.1 ટકા થયું છે. આ સતત વધતું યોગદાન દર્શાવે છે કે MSME ક્ષેત્ર ભારતના આર્થિક વિકાસ, રોજગાર સર્જન, ઔદ્યોગિક વિકાસ, નિકાસમાં વૃદ્ધિ તેમજ ટકાઉ વિકાસ (Sustainable Development) ને પ્રોત્સાહન આપવામાં અત્યંત મહત્વપૂર્ણ અને અસરકારક ભૂમિકા ભજવી રહ્યું છે.

કોષ્ટક-14 ભારતની કુલ નિકાસમાં MSMEsનું યોગદાન (2019–20 થી 2025–26)

Sr. No.	Year (વર્ષ)	MSMEs' Contribution to India's Total Exports (%) ભારતની કુલ નિકાસમાં MSME ક્ષેત્રનો ફાળો (%)
1	2019–20	49.77
2	2020–21	49.35
3	2021–22	45.03
4	2022–23	43.59
5	2023–24	45.73

6	2024–25	Data not officially published
7	2025–26	48.58

Sources-
https://www.pib.gov.in/PressReleasePage.aspx?PRID=2219984&reg=48&lang=2

માહિતીનું અર્થઘટન કોષ્ટક14:

ઉપરોક્ત કોષ્ટક દર્શાવે છે કે ભારતની કુલ નિકાસમાં સૂક્ષ્મ, લઘુ અને મધ્યમ ઉદ્યોગો (MSMEs) નું યોગદાન સતત નોંધપાત્ર રહ્યું છે. વર્ષ 2019–20માં MSME ક્ષેત્રનો નિકાસમાં ફાળો 49.77 ટકા હતો, જે વર્ષ 2020–21માં 49.35 ટકા, વર્ષ 2021–22માં 45.03 ટકા અને વર્ષ 2022–23માં 43.59 ટકા રહ્યો. ત્યારબાદ વર્ષ 2023–24માં તેમાં સુધારો નોંધાઈ 45.73 ટકા થયો, જ્યારે વર્ષ 2025–26માં આર્થિક સર્વેક્ષણ 2025–26 મુજબ MSME ક્ષેત્રનું ભારતની કુલ નિકાસમાં યોગદાન વધીને 48.58 ટકા થયું છે. વર્ષ 2024–25 માટે સત્તાવાર આંકડા ઉપલબ્ધ નથી. આ માહિતી પરથી સ્પષ્ટ થાય છે કે MSME ક્ષેત્ર ભારતના નિકાસ ક્ષેત્રનો મુખ્ય આધારસ્તંભ છે, જે વિદેશી હૂંડિયામણમાં વધારો, વૈશ્વિક બજારમાં ભારતીય ઉત્પાદનોની સ્પર્ધાત્મકતા, રોજગાર સર્જન અને દેશના આર્થિક તેમજ ટકાઉ વિકાસમાં મહત્વપૂર્ણ યોગદાન આપે છે.

ભારતના આર્થિક વિકાસમાં MSMEsની મહત્વપૂર્ણ પહેલો-

1.રોજગારીની તકોનું નિર્માણ (Job Creation)

MSMEs ભારત જેવા વધુ વસ્તી ધરાવતા દેશમાં રોજગાર પૂર પૂરો પાડતું અગ્રણી ક્ષેત્ર છે. તે કુશળ, અર્ધ-કુશળ અને અકુશળ એમ તમામ સ્તરના શ્રમિકોને સમાવીને ગ્રામીણ તથા પછાત વિસ્તારોમાં બેરોજગારી દૂર કરવામાં મહત્વની ભૂમિકા ભજવે છે.

2. નવીન ઉદ્યોગસાહસિકતાને બળ (Encouraging Entrepreneurship)

ઓછી મૂડી અને સરળ પ્રક્રિયાઓને કારણે MSMEs સામાન્ય નાગરિકો માટે પોતાનો વ્યવસાય શરૂ કરવાનો શ્રેષ્ઠ માર્ગ બને છે. આ ક્ષેત્ર સમાજમાં સ્વરોજગાર, સર્જનાત્મકતા અને આત્મનિર્ભરતાની સંસ્કૃતિને પ્રોત્સાહિત કરે છે.

3. પ્રાદેશિક સંતુલિત વિકાસ (Balanced Regional Growth)

MSMEs માત્ર મોટા શહેરો પૂરતા મર્યાદિત ન રહેતાં ગ્રામીણ અને અર્ધ-શહેરી વિસ્તારોમાં વિસ્તરેલા છે. આ આર્થિક વિકેન્દ્રીકરણને કારણે દેશના દૂર-સુદૂરના વિસ્તારો સુધી વિકાસના લાભો પહોંચે છે અને સ્થળાંતરની સમસ્યા ઘટે છે.

4. દેશની નિકાસ ક્ષમતામાં વૃદ્ધિ (Export Competitiveness)

ભારતમાંથી થતી કુલ નિકાસમાં MSMEs નો હિસ્સો ખૂબ જ મહત્વપૂર્ણ છે. વૈશ્વિક બજારની જરૂરિયાતો મુજબ ગુણવત્તાયુક્ત અને વિશિષ્ટ (Niche) ઉત્પાદનો તૈયાર કરીને આ એકમો દેશ માટે વિદેશી હૂંડિયામણ કમાવામાં સહાયક બને છે.

1. અર્થતંત્રનું બહુભાષી વૈવિધ્યકરણ (Economic Resilience & Diversification) MSMEs

ઉત્પાદનથી લઈને સેવા અને ટેક્નોલોજી જેવા અનેક ક્ષેત્રોમાં સક્રિય છે. આ વૈવિધ્યતાને લીધે દેશનું અર્થતંત્ર કોઈપણ એક ક્ષેત્ર પર નિર્ભર રહેતું નથી, જેનાથી વૈશ્વિક મંદી કે આર્થિક આંચકા સામે અર્થતંત્રમાં સ્થિરતા જળવાઈ રહે છે.

6. ટેકનોલોજી અને નવતર પ્રયોગો (Innovation & Adaptation)

ગ્રાહકોની બદલાતી જરૂરિયાતો મુજબ MSMEs ઝડપથી નવી ટેક્નોલોજી અને ઉત્પાદન પદ્ધતિઓ અપનાવે છે. નવીન પ્રયોગો (Innovation) દ્વારા ઉત્પાદકતા વધારીને આ ઉદ્યોગો સમગ્ર ઔદ્યોગિક ક્ષેત્રે આધુનિકીકરણ લાવે છે.

7. સમાવેશી વિકાસ અને આવકની સમાનતા (Inclusive Growth & Income Equality)

આ ક્ષેત્ર સમાજના નબળા અને વંચિત વર્ગોને આવક મેળવવાની અને સંપત્તિ સર્જવાની તકો પૂરી પાડે છે. સ્થાનિક સ્તરે સંપત્તિનું નિર્માણ થવાથી આવકની અસમાનતા ઘટે છે અને સમાવેશી વિકાસ (Inclusive Growth) ને વેગ મળે છે.

8. બૃહદ ઉદ્યોગો માટે આધારસ્તંભ (Support Ecosystem for Large Enterprises)

MSMEs મોટા ઉદ્યોગો માટે સપ્લાય ચેઇનની મજબૂત કડી તરીકે કામ કરે છે. કાચો માલ, નાના ભાગો (Components) અને ખર્ચ-અસરકારક સબ-કોન્ટ્રાક્ટિંગ સેવાઓ પૂરી પાડીને આ એકમો મોટા ઉદ્યોગોની ઉત્પાદકતા અને મૂલ્ય શૃંખલા (Value Chain) ને સશક્ત બનાવે છે.

MSMEs અને ટકાઉ વિકાસ (MSMEs and Sustainable Development)-

સૂક્ષ્મ, લઘુ અને મધ્યમ ઉદ્યોગો (MSMEs) ભારતના આર્થિક વિકાસ ઉપરાંત ટકાઉ વિકાસ (Sustainable Development) હાંસલ કરવામાં પણ મહત્વપૂર્ણ ભૂમિકા ભજવે છે. ટકાઉ વિકાસનો અર્થ એવો વિકાસ છે, જે વર્તમાન પેઢીની જરૂરિયાતોને પૂર્ણ કરે અને સાથે સાથે ભવિષ્યની પેઢીની જરૂરિયાતો પર કોઈ પ્રતિકૂળ અસર ન પહોંચાડે. MSMEs ટકાઉ વિકાસના ત્રણેય મુખ્ય આધારસ્તંભો—આર્થિક વૃદ્ધિ, સામાજિક સમાવેશ અને પર્યાવરણ સંરક્ષણ—ને મજબૂત બનાવે છે. તેઓ દેશના વિવિધ વિસ્તારોમાં રોજગાર અને સ્વરોજગારની તકો ઊભી કરીને સમાવેશી આર્થિક વિકાસને પ્રોત્સાહન આપે છે તેમજ ખાસ કરીને ગ્રામ્ય અને પછાત વિસ્તારોમાં સ્થાનિક અર્થતંત્રને

મજબૂત બનાવે છે. MSMEs દ્વારા મોટા પ્રમાણમાં રોજગારનું સર્જન થવાને કારણે ગરીબી અને બેરોજગારીમાં ઘટાડો થાય છે, લોકોની આવકમાં વધારો થાય છે અને ટકાઉ જીવનનિર્વાહને પ્રોત્સાહન મળે છે. આ ઉપરાંત મહિલાઓ, યુવાનો અને અન્ય વંચિત વર્ગોને ઉદ્યોગસાહસિકતા અને સ્વરોજગારની તકો ઉપલબ્ધ કરાવી તેઓના આર્થિક અને સામાજિક સશક્તિકરણમાં પણ મહત્વપૂર્ણ યોગદાન આપે છે.

પર્યાવરણીય દૃષ્ટિએ પણ MSMEs નું યોગદાન નોંધપાત્ર છે. ઘણા MSMEs ઊર્જા બચત, સ્વચ્છ ઉત્પાદન પદ્ધતિઓ, કચરાના પુનઃઉપયોગ (Recycling), નવીનીકરણીય ઊર્જા (Renewable Energy) અને હરિત ટેક્નોલોજી (Green Technology) નો ઉપયોગ કરીને પર્યાવરણનું સંરક્ષણ કરે છે તથા કાર્બન ઉત્સર્જનમાં ઘટાડો કરવામાં સહાયરૂપ બને છે. તેઓ સ્થાનિક કાચા માલ, સ્થાનિક શ્રમિકો અને સ્થાનિક કુશળતાનો અસરકારક ઉપયોગ કરીને ઉત્પાદન કરે છે, જેના કારણે પરિવહન ખર્ચ અને પ્રદૂષણમાં ઘટાડો થાય છે તેમજ સ્થાનિક અર્થતંત્રનો વિકાસ થાય છે. નવીનતા અને આધુનિક ટેક્નોલોજીના ઉપયોગ દ્વારા MSMEs ઉત્પાદનક્ષમતા, સ્પર્ધાત્મકતા અને કાર્યક્ષમતામાં વધારો કરે છે, જે લાંબા ગાળાના ટકાઉ આર્થિક વિકાસ માટે આવશ્યક છે.

વધુમાં, MSMEs સંયુક્ત રાષ્ટ્રના ટકાઉ વિકાસ લક્ષ્યો (Sustainable Development Goals – SDGs) જેમ કે ગરીબીનો અંત (SDG 1), લિંગ સમાનતા (SDG 5), યોગ્ય રોજગાર અને આર્થિક વિકાસ (SDG 8), ઉદ્યોગ, નવીનતા અને ઇન્ફ્રાસ્ટ્રક્ચર (SDG 9), અસમાનતામાં ઘટાડો (SDG 10), જવાબદાર ઉત્પાદન અને વપરાશ (SDG 12) તેમજ જળવાયુ પરિવર્તન સામે પગલાં (SDG 13) હાંસલ કરવામાં મહત્વપૂર્ણ યોગદાન આપે છે. ભારત સરકારના આત્મનિર્ભર ભારત અભિયાન હેઠળ MSMEs ને નાણાકીય સહાય, ટેક્નોલોજી અપગ્રેડેશન, ડિજિટલાઇઝેશન અને બજાર સુધી પહોંચ માટે વિવિધ યોજનાઓ દ્વારા પ્રોત્સાહન આપવામાં આવે છે, જેના કારણે તેઓ વધુ સ્પર્ધાત્મક, પર્યાવરણમૈત્રી અને લાંબા ગાળે ટકાઉ બની રહ્યા છે. આમ, MSMEs માત્ર ભારતના આર્થિક વિકાસના એન્જિન જ નથી, પરંતુ ટકાઉ વિકાસના મુખ્ય આધારસ્તંભ તરીકે પણ કાર્ય કરે છે. તેઓ રોજગાર સર્જન, ગરીબી નિવારણ, મહિલાઓના સશક્તિકરણ, પ્રાદેશિક સંતુલિત વિકાસ, પર્યાવરણ સંરક્ષણ અને નવીનતાને પ્રોત્સાહન આપીને ભારતને વધુ સમાનતાપૂર્ણ, મજબૂત અને ટકાઉ અર્થતંત્ર તરફ આગળ વધારવામાં મહત્વપૂર્ણ યોગદાન આપે છે.

અભ્યાસના તારણો:-

(1) ભારતમાં MSME ક્ષેત્રમાં છેલ્લા કેટલાક વર્ષોમાં સતત અને નોંધપાત્ર વૃદ્ધિ જોવા મળી છે.

(2) MSME ક્ષેત્ર રોજગારી સર્જન અને ગરીબી ઘટાડવામાં મહત્વપૂર્ણ ભૂમિકા ભજવે છે.

(3) MSME ક્ષેત્ર ભારતના GDPમાં નોંધપાત્ર યોગદાન આપી આર્થિક વિકાસને મજબૂત બનાવે છે.

(4) MSME ક્ષેત્ર ભારતની નિકાસ વધારવામાં અને વૈશ્વિક બજારમાં ભારતીય ઉત્પાદનોને સ્થાન અપાવવામાં સહાયક છે.

(5) MSMEs ગ્રામ્ય અને પછાત વિસ્તારોમાં ઉદ્યોગ વિકાસ દ્વારા સંતુલિત પ્રાદેશિક વિકાસને પ્રોત્સાહન આપે છે.

(6) MSME ક્ષેત્ર ઉદ્યોગસાહસિકતા, સ્વરોજગાર અને સ્થાનિક ઉદ્યોગોના વિકાસને વેગ આપે છે.

(7) વિવિધ સરકારી યોજનાઓ અને પહેલોએ MSME ક્ષેત્રના વિકાસ અને સશક્તિકરણમાં સકારાત્મક અસર કરી છે.

(8) ઉદ્યમ નોંધણી અને Udyam Assist Platform દ્વારા MSME ક્ષેત્રના ઔપચારિકીકરણમાં નોંધપાત્ર વધારો થયો છે.

(9) ધિરાણ, ટેક્નોલોજી, બજાર જોડાણ અને કૌશલ્યની અછત MSME ક્ષેત્રના વિકાસમાં મુખ્ય પડકારો છે.

(10) ડિજિટલ ટેક્નોલોજી, ઈ-કોમર્સ અને ઓનલાઈન માર્કેટિંગથી MSMEs માટે નવી વ્યવસાયિક તકો ઊભી થઈ છે.

અભ્યાસના સૂચનો:

(1) MSME ક્ષેત્રને સરળ અને ઓછા વ્યાજદરની ધિરાણ સુવિધા વધુ પ્રમાણમાં ઉપલબ્ધ કરાવવી જોઈએ.

(2) MSME ઉદ્યોગકારોને આધુનિક ટેક્નોલોજી અપનાવવા માટે નાણાકીય અને તકનીકી સહાય આપવી જોઈએ.

(3) MSME ક્ષેત્રના કામદારો અને ઉદ્યોગકારો માટે નિયમિત કૌશલ્ય વિકાસ તથા તાલીમ કાર્યક્રમો યોજવા જોઈએ.

(4) નાના ઉદ્યોગોને સ્થાનિક તેમજ આંતરરાષ્ટ્રીય બજારો સાથે જોડવા માટે અસરકારક માર્કેટિંગ વ્યવસ્થા વિકસાવવી જોઈએ.

(5) MSME ઉત્પાદનોની નિકાસ વધારવા માટે નિકાસ પ્રક્રિયાને સરળ અને ઓછા ખર્ચાળ બનાવવી જોઈએ.

(6) ગ્રામ્ય અને પછાત વિસ્તારોમાં MSME સ્થાપવા માટે વિશેષ પ્રોત્સાહનો અને માળખાકીય સુવિધાઓ પૂરી પાડવી જોઈએ.

(7) મહિલા અને યુવા ઉદ્યોગસાહસિકોને MSME સ્થાપવા માટે વિશેષ નાણાકીય તથા તાલીમ સહાય આપવી જોઈએ.

(8) ઉદ્યમ નોંધણી પ્રક્રિયાને વધુ સરળ બનાવી વધુમાં વધુ નાના ઉદ્યોગોને ઔપચારિક ક્ષેત્ર સાથે જોડવા જોઈએ.

(9) MSMEs માટે ડિજિટલ પેમેન્ટ, ઈ-કોમર્સ અને ઓનલાઈન માર્કેટિંગના ઉપયોગને પ્રોત્સાહન આપવું જોઈએ.

(10) MSME ક્ષેત્રમાં સંશોધન, નવીનતા અને ઉત્પાદનની ગુણવત્તા સુધારવા માટે સંસ્થાકીય સહયોગ વધારવો જોઈએ.

નિષ્કર્ષ :

અભ્યાસ પરથી સ્પષ્ટ થાય છે કે MSME ક્ષેત્ર ભારતના આર્થિક વિકાસ, રોજગાર સર્જન, GDP અને નિકાસમાં મહત્વપૂર્ણ યોગદાન આપે છે. ઉદ્યમ નોંધણી, Udyam Assist Platform અને વિવિધ સરકારી યોજનાઓ દ્વારા આ ક્ષેત્રનું ઔપચારિકીકરણ અને સશક્તિકરણ વધ્યું છે. તેમ છતાં, ધિરાણ, ટેક્નોલોજી, કૌશલ્ય અને બજાર જોડાણ જેવા પડકારો યથાવત્ છે. તેથી સરળ ધિરાણ, ટેક્નોલોજી, કૌશલ્ય વિકાસ, ડિજિટલ માર્કેટિંગ અને નિકાસ પ્રોત્સાહન દ્વારા MSME ક્ષેત્રને વધુ મજબૂત બનાવવું જરૂરી છે. આથી MSME ક્ષેત્ર ભારતના સમાવેશી અને ટકાઉ આર્થિક વિકાસનું મહત્વપૂર્ણ આધારસ્તંભ બની શકે છે.

સંદર્ભસૂચિ:

(1) Beck, T., Demirgüç-Kunt, A., & Levine, R. (2005). *SMEs, growth, and poverty: Cross-country evidence*. **Journal of Economic Growth, 10**(3), 199–229. https://doi.org/10.1007/s10887-005-3533-5

(2) Ayyagari, M., Beck, T., & Demirgüç-Kunt, A. (2007). *Small and medium enterprises across the globe*. *Small Business Economics, 29*(4), 415–434. https://doi.org/10.1007/s11187-006-9002-5

(3) International Labour Organization. (2019). *Small matters: Global evidence on the contribution to employment by the self-employed, micro-enterprises and SMEs*. International Labour Office. Geneva, Switzerland.

(4) Gade, S. (2018). *MSMEs' role in economic growth – A study on India's perspective. International Journal of Pure and Applied Mathematics, 118*(18), 1727–1741. http://www.ijpam.eu

(5) Weldeslassie, H. A., Vermaack, C., K/kristos, K., Minwuyelet, L., Tsegay, M., Tekola, N. H., & Gidey, Y. (2019). Contributions of micro, small and medium enterprises (MSMEs) to income generation, employment and GDP: Case study Ethiopia. *Journal of Sustainable Development, 12*(3), 46–81. https://doi.org/10.5539/jsd.v12n3p46

(6) Ayyagari, M., Beck, T., & Demirgüç-Kunt, A. (2007). Small and medium enterprises across the globe. *Small Business Economics, 29*(4), 415–434. https://doi.org/10.1007/s11187-006-9002-5

(7) Beck, T., Demirgüç-Kunt, A., & Levine, R. (2005). SMEs, growth, and poverty: Cross-country evidence. *Journal of Economic Growth, 10*(3), 199–229. https://doi.org/10.1007/s10887-005-3533-5

(8) Government of India. (2024). *Economic Survey 2023–24*. Ministry of Finance.

(9) Government of India. (2025). *Economic Survey 2024–25*. Ministry of Finance.

(10) Government of India. (2026). *Economic Survey 2025–26*. Ministry of Finance.

(11) International Labour Organization. (2019). *Small matters: Global evidence on the contribution to employment by the self-employed, micro-enterprises and SMEs*. International Labour Office.

(12) Ministry of Micro, Small and Medium Enterprises. (2023). *Annual report 2022–23*. Government of India.

(13) Ministry of Micro, Small and Medium Enterprises. (2024). *Annual report 2023–24*. Government of India.

(14) Ministry of Micro, Small and Medium Enterprises. (2025). *Annual report 2024–25*. Government of India.

(15) Ministry of Micro, Small and Medium Enterprises. (2026). *Annual report 2025–26*. Government of India.

(16) Ministry of Micro, Small and Medium Enterprises. (2026). *MSME dashboard*. Government of India.

(17) NITI Aayog. (2023). *Annual report 2022–23*. Government of India.

(18) Reserve Bank of India. (2024). *Annual report 2023–24*. Reserve Bank of India.

(19) Reserve Bank of India. (2025). *Annual report 2024–25*. Reserve Bank of India.

(20) Reserve Bank of India. (2025). *Report on trend and progress of banking in India 2024–25*. Reserve Bank of India.

(21) Weldeslassie, H. A., Verma, A., Imbsen, C., & Kumar, A. (2019). SMEs in developing countries and their role in poverty reduction. *Journal of Entrepreneurship and Sustainability*, *7*(1), 3–15.

(22) World Bank. (2019). *Small and medium enterprises (SMEs) finance*. World Bank.

(23) https://www.msme.gov.in/ministry

(24) https://www.udyamregistration.gov.in/Important.aspx

(25) https://www.indiabudget.gov.in/economicsurvey/allpes.php

(26) https://www.niti.gov.in/publication/annual-report